

Çalışan Kadınların Covid-19 Pandemisi Döneminde Ev İçi Rollerindeki Değişim: Emek Sömürüsü

Nilay TOPAL¹⁹³, Sinan KAYA¹⁹⁴

ÖZET

2020 yılının mart ayından itibaren tüm dünyayı etkisi altına almaya başlayan COVID-19 pandemisi neredeyse hayatın toplumsal bir gerçeği haline gelmiştir. Salgınla birlikte uygulanan tedbirler, toplumsal gruplar için farklı düzeylerde sorunları ve olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu olumsuzluklardan en fazla etkilenen gruplar arasında kadınlar da bulunmaktadır. Çalışan kadınlar pandemiden önce ev işlerinden görece uzaklaşarak kendi iş yaşantılarına ve alanlarına yoğunlaşabilmekteydi. Ancak bu yeni düzende, kadının ev ve iş yaşamı arasındaki ayırım da belirsizleşmiştir. Bu belirsizlik kadının; iş kadını, ev kadını ve anne rollerinin hem zaman hem de mekân bağlamında birleşmesine neden olmuştur. Bu araştırmanın temel problemi, çalışan kadınların Covid-19 salgını sürecinde kamusal alan-özel alan ayrımlarının belirsizleşmesi ve bunun sonucunda yaşadıkları emek sömürüsünün incelenmesidir. Araştırmanın amacı, iş ve aile yaşantısını birlikte devam ettirmek zorunda kalan kadınların yaşadıkları zorlukları çalışan kadınların gözünden ortaya koymaktır. Araştırma olgubilim deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenen ve Giresun ilinde yaşayan 13 çalışan kadından yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma verileri, tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre salgın sürecinde çalışan kadınların sorumlulukların artması ve emeklerinin görülmemesi nedeniyle emek sömürüsüne maruz kaldıkları söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: COVID19, pandemi, çalışan kadınlar, emek sömürüsü

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic, which began to affect the whole world from March 2020, has become almost a social reality of life. The measures implemented with the outbreak have brought with it problems and negativities at different levels for social groups. Women are among the groups most affected by these negativities. Before the pandemic, working women could concentrate on their own work lives and fields by moving away from housework. However, the distinction between the woman's home and work life has also become uncertain in this new order. This uncertainty is the woman's; it has led to the merger of businesswoman, housewife, and mother roles in both the context of time and space. The main problem of this research is the uncertainty of the public-private space distinctions of working women during the Covid-19 pandemic, and the is to examine the resulting exploitation of labor. The study aims to reveal the difficulties experienced by women who have to continue their work and family life together through the eyes of working women. The research was carried out using the phenomenological design in the study. The research data were obtained from 13 working women living in Giresun, determined by the purposeful sampling method, by using semi-structured interview technique. Research data are analyzed by the thematic analysis method. According to the study's findings, it can be said that women working during the epidemic process are subjected to labor exploitation due to increased responsibilities and not being seen of labors.

Keywords: COVID19, pandemic, working women, exploitation of labour

GİRİŞ

¹⁹³ Yüksek lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, nlytpl98@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7827-5862

¹⁹⁴ Dr.Öğr.Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, sinan.kaya@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3829-2646

2020 yılının mart ayından itibaren son bulması için mücadele verilen Covid-19 psndemisi, hem sosyal hem de iş yaşamında dünyayı olumsuz yönde etkisi altına almıştır. Türkiye’de ilk virüs vakasıyla birlikte vakaların hızla artması ve sosyal mesafe kuralı, sokağa çıkma yasağı, seyahat engelleri, iş yerlerinin kapatılması, çalışma saatlerinde esneklik, uzaktan eğitim ve çalışma gibi uygulamalarla hayat akışımızı da değiştirmiştir (Akbaş & Dursun, 2020, s. 91). Pandemi süreci, evden çalışma biçimlerinin hayatımıza girmesine neden olmuş ve bunun sonucu olarak evde geçirilen süre artmıştır (Işık, 2020). Ayrıca, kadınlara ev işleri yapmak, okula giden çocuklarının uzaktan eğitim süreçlerini takip etmek, aile üyelerinin bakım ve ihtiyaçlarını karşılamak, değişen iş saatlerine ve meslekleriyle ilgili işleri yapma biçimlerine uyum sağlamak gibi önemli sorumlulukları da yüklemiştir (Mert, 2020). İş yaşamının ev ortamına taşınması önemli bir sorunu da beraberinde getirmiştir: Kamusal ve özel alan ayrımının bulanıklaşması. “Pandemi sürecinde hane içinde yaşanan bu değişimle birlikte üretim ilişkilerinin özel-kamusal alan sınırlarının belirsizleşmesiyle farklı bir boyuta ulaşmıştır” (Bulgurcuoğlu & Küçükarslan, 2021, s. 73). Özellikle kadının iş yaşamının ev içerisine taşınması bu durumu daha da görünür kılmıştır. Nitekim iş-aile çatışmasının bir araya gelmesiyle birlikte kadın emeğinin sömürülmesinde artışlar yaşanmıştır. Bakıldığında ise bu tutum, kadının çalışma hayatındaki sorumluluklarının ötesinde yerine getirmesi gereken ve kendinden beklenen sorumlulukların bir getirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların başında ise çocukların bakımı ve ev işleri gelmektedir. Başka bir ifadeyle de kadına atfedilen gelenekselci kodlar, cinsiyetçi bir yapıyı içerisinde barındırırken aynı zamanda da kadını stereotiplerle değerlendirerek emeğinin görmezden gelinmesine neden olmaktadır.

Kadın, iş ve aile hayatını birbirinden ayrı yürütemeyeceği için bu iki durumda yaşanılacak sorunlarla da ilgilenmek zorundadır. Başka bir ifadeyle kariyeri ve ailesi arasında denge kurabilmelidir (Kaya, 2009, s. 72). Dolayısıyla iş ve aile ilişkilerinin arasında yaşanan çatışma döneminin varlığından söz edilmelidir. Bu çerçevede pandemi sürecinde kadın, masa başı işini yaparken aynı zamanda hem annelik görevini hem de ev içi rollerini yerine getirmektedir. Örneğin bir öğretmen bir taraftan öğrencilerine bilgisayar ortamından ders anlatırken diğer taraftan da kendi çocuğunun derslerine yardımcı olabilmektedir. Yani kadın, annelik ve iş tanımlamalarını yerine getirirken kendine vakit ayıramamaktadır. Bakıldığı zaman kamusal ya da özel sektörde çalışan kadın, günlük ev içi görevlerinden ya da özel alandan uzaklaşabilmekteydi. Ancak pandemi döneminden sonra bu sınırın ortadan kalkmasıyla kadın emeğinin önemli ölçüde sömürüldüğü söylenebilir. Covid-19 hastalığından önce kadın gün sonunda bu annelik ya da eş görevlerini yerine getirirken artık birlikte idare etmek zorunda kalmıştır. Hatta pandemi sürecinde kadınların ortaya çıkan bu sorunlarla başa çıkmaya çalışması, çoğunlukla kadının işini bırakmak zorunda kalmasına neden olmuştur (Demir ve Taşpınar, 2021). Ayrıca, araştırmalar kadınların Covid-19 pandemisinin duygusal ve psikolojik olarak olumsuz etkilerine erkeklere göre daha fazla maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır (Demir ve Taşpınar, 2021; Göksu ve Kumcağız, 2020; Koçak ve Harmancı, 2020).

Nitekim ataerkil düşünce biçiminin bir yansıması olarak kadının; ev işi, özel alan ve cinsiyetçi iş bölümünde yaptığı işler doğallaştırılmaktadır. Bu da yine kapitalist toplum düzeninin bir getirisidir. Dolayısıyla ev içi görünmezliği belirgin hale getirilmektedir (Karakaya, 2018, s. 78). Kadın, kendine yabancılaşarak sistemin otomat bir bireyi halini alabilmektedir. Özellikle kadın çalışmaları içerisinde Marksist feministlerde bu durumu desteklemektedir. “Özel olan ev işi toplumsal bir endüstriye dönüşmüştür. Çocukların bakımı toplumsal bir iş halini almıştır” (Donovan, 2020, s. 149). Dolayısıyla kadın, bu endüstri içerisinde kendi varlığını unutarak kendini sınırları çizilmiş olan eve hapsetmektedir. Başka bir ifadeyle her şeyin özel alana taşınması, cinsiyet eşitsizliğini beraberinde getirmiştir. Örneğin; kadın (anne-eş), mutfak ve oturma odasında mekik dokur. Erkek ise oturma odasının hâkimiyetini eline

alan kişidir. Buna karşılık ise çocuk kendini odasına kapatan bir konumdur. Dolayısıyla ev ortamında otoriteyi elinde bulunduran erkek iken ev içi görevleri yerine getiren ise kadındır.

Bu bağlamda Covid-19 pandemisi sürecinde çalışan kadınların, kamusal alan-özel alan ayrımlarının belirsizleşmesi ve bunun sonunda yaşadıkları 'emek sömürsü (ev-iş-aile)' bu araştırmanın temel problemidir. Araştırmanın amacı ise pandemi sürecinde kariyer ve aile yaşamını birlikte devam ettirmek zorunda kalan kadınların yaşadığı zorlukları, çalışan kadınların gözünden ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

- Pandemi döneminde çalışan kadınların yaşadığı zorluklar nelerdir?
- Pandemi döneminde kadınların yaşadığı emek sömürsü, çalışan kadınları nasıl etkilemektedir?

Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadın Emeği

Günümüz toplumlarında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Biri biyolojik farklılık iken diğeri ise geleneksel bir yapının üretimidir. Bu bağlamda cinsiyet (sex), bir kişinin kadın ve erkek olarak gösterdiği biyolojik, fizyolojik ya da genetik belirlenimlerdir. Buna karşılık ise toplumsal cinsiyet (gender), kadının ve erkeğin toplum tarafından belirlenen sosyal rollerini ve sorumluluklarının karşılığıdır. Buna göre kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl tanımladığı ya da gördüğü hangi konuma yerleştirdiği, nasıl algıladığı ve nasıl davranmamızı istediği gibi soruları içerisinde bulundurmaktadır (Akin, 2007, s. 2). Başka bir ifadeyle de toplum hafızasındaki cinsiyetçilik, kadın ve erkek rollerini inşa etmektedir. Örneğin kadın ev içi özel alandan sorumluyken erkek ise ev dışı kamusal alandan sorumlu kişidir.

Khama Bhasin'e göre ise toplumsal cinsiyet sosyokültürel bir yapıdır ve insan icadıdır. Dolayısıyla zamana, aileye, kültüre ve mekâna göre değişebilir (Bhasin, 2003, s. 9). Buradan da anlaşılacağı üzere toplumsal bir kurgunun üretimi olan toplumsal cinsiyet kalıpları değiştirilebilir bir şekilde üretilmektedir. Bakıldığı zaman toplumsal cinsiyeti besleyen ve devam ettiren unsurların iki boyutu vardır. İlki cinsiyete dair stereotipler ya da önyargılardan hareket ederek; cinsiyete ilişkin davranışları, tutumları, tepkileri ve cinslerin farklı inançlarını içerisinde barındırır. Diğeri ise ideal erkek imajıyla kadın ilişkisi arasındaki farklılıkla ilintilidir (Vatandaş, 2011, s. 36). İlkinde kız ve erkek çocuk yetiştirilirken belirli kalıp yargıların içerisine dahil edilirler. Örneğin kız çocukları pembe renk ve mutfak gereçleri ile oynama yönünde ilişkilendirilirken erkek çocuk ise mavi ve kamyon-araba ile oynayarak bütünleştirilmektedir. Dolayısıyla roller çocukluk çağından başlayarak yetişkinlik evresine kadar olan süreçte yeniden inşa edilmektedir. İkincisinde ise bir cinsiyet olarak erkeğin kadın üzerinde tahakkümü söz konudur.

Buradan hareketle kalıp yargılardan da bahsetmek gerekir. Kalıp yargılar sevilmeyen ya da hoş karşılanmayan gruplara karşı geliştirilir ve onların nasıl davranması gerektiğini belirler. Bu açıdan fazla düşünmeden ya da araştırılmadan herkes tarafından kabul edilebilir. Toplumsal cinsiyete dair kalıp yargılar ise kültürel farklılıklar olarak kendisini göstermektedir. Kadın pasif nesneyken erkek ise aktif özne konumundadır (Dökmen, 2009, s. 32). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki toplumsal cinsiyet sadece verilen bir cinsiyet üzerine inşa edilmez. Aynı zamanda cinsiyetleri tesis eden bir üretim mekanizmasıdır (Butler, 2005, s. 52). Kadınlar, fizyolojik dönemlerle (doğurmak ve emzirmek vb.) daha fazla ilgilendiğinden bu ortama daha yakın oldukları düşünülmektedir. Genellikle çocukların bakımını üstlendikleri için yaşamlarının daha büyük bölümlerini bu medenileşmemiş güçlerle geçirirler. Erkekler ise kişi olarak görülmektedir. Buna karşılık kadınlar erkek olmayan ve toplumsal kültür rolünü alan belirsiz bilinçli varlıklardır (Davidoff, 2021, s. 150). Nitekim oluşturulan bu stereotipler sonucunda da kadın sorunları karşımıza çıkmaktadır. Erkek mutlak gücü ya da iktidarı elinde bulunduran bir

konumdayken kadın ise bu güce karşılık veremeyen sessiz bir karakterdir. Bu da patriarkal bir sistemin kadını ötekileştirmesinden ve değersizleştirmesinden kaynaklanmaktadır.

Toplumsal rollerden sapma ise beraberinde şiddetli yaptırımlar getirmektedir. Toplum tarafından belirlenen ve kadının yapması gerekliliği inancından doğan ev içi işler, erkek tarafından yapıldığında ise birey toplumsal rol kalıplarının dışına çıktığı için yaptırımı ayıplanmak ya da alay edilmek şeklinde olur. Buna karşılık kadının bu rol kalıplarının dışına çıkması durumunda ise ona yüklenen yaptırım daha ağır olabilir. Başka bir deyişle kadın olmakla hayata bir adım geride başlayan kadınlar, toplumsal normların yüklediği sorumluluklarla daha fazla zorlanarak denetim altına alınması gerektiği düşünülen bir varlık şeklinde kendilerini göstermektedir (Akkaş, 2019, s. 102). Toplumsal cinsiyet rollerinin bir getirisi olarak kadının ev içi rolleri ve üretim ilişkilerindeki emeğinin görmezden gelinmesi de bu durumun bir sonucudur.

Evde eş ya da anne olma rolü ile çalışma yaşamı rolü arasında kalan kadın işinden vazgeçme ya da mesleğini yapma konusunda ısrarcı olmamaktadır. Bakıldığı zaman ev kadınları evde çamaşır-bulaşık yıkama, yemek yapma çocuk bakma, temizlik yapma vb. gibi işleri ücret almadan yapmaktadır. Dolayısıyla kadınlar, ücretli emek gücünün dışarısında kalmaktadır. Bu yüksek emek yüküne rağmen üretilen işin değeri olmamaktadır. Bu da 'ücretsiz emek' olarak kendisini göstermektedir (Karakaya, 2018, s. 75). Bu bağlamda Bhasin toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü üç kategoride ele alır: Bunlar üretim, üreme ve kamusal işlerdir. Üretim, tüketim ve ticaret için mal ve hizmet üretmek anlamına gelir. Örneğin; fabrikalar, bürolar ve tarlalarda gerçekleşen tüm işler bu sınıflandırmaya dahildir. Üreme biyolojik olarak yeni bir insan dünyayı getirme anlamına gelir. Bu yüzden insan emeğinin üretilmesi ve yeniden üretimde önemlidir. Kamusal işler ise toplumsal yaşamın denetiminde görevlidir. Bu açıdan 'erkek işleri' ve 'kadın işleri' olarak yine bir sınıflandırmaya dahildir (Bhasin, 2003, s. 30-31). Bu iş tanımlamaları da özellikle sanayi devrimiyle birlikte daha görünür hale gelmiştir. Kadınlar bu dönem içerisinde bir taraftan çalışma hayatında var olmaya çalışırken aynı zaman da erkeğin tahakkümünde olan kamusal alanda kendi sosyal konumları için mücadele vermişlerdir. Kadınlar bu dönem içerisinde önemli kazanımlar elde etseler de erkek egemenliği altındadır (Sankır, 2010, s. 14). Başka bir ifadeyle de kapitalizmin bir getirisi olarak ataerkil söylemler her dönem tekrar tekrar inşa edilmektedir. Nitekim kadın işleri olarak kadına yüklenen birtakım üretimler de bunun bir sonucudur. Örneğin kadına öğretmenlik, doktorluk ya da hemşirelik gibi unvanlar yakıştırılırken erkeğe ise yönetimden sorumlu görevler atfedilmektedir. Öte yandan kadın iş yaşantısından eve geldiğinde çocuğuyla ilgilenmek zorundayken erkek ise işten çıktığında başka arkadaşlarıyla buluşup sohbet edebilmektedir. Dolayısıyla sanayi devrimiyle birlikte çalışma hayatına giren kadın yine özgürlüğünün denetlendiği bir yapıda kendisini göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet ve cinsiyete dayalı iş bölümü ise birlikte değerlendirilir. Buna göre özellikleri şu şekildedir: erkeklerin pratikleriyle kadınlarınkiler arasında toplumsal olarak inşa edilmiştir ve biyolojik bir nedenselliği dayanmaz. Bu kapsamda bu kuruluş ideolojik değil aynı zamanda maddi temellidir. Başka bir deyişle de somut bir iş bölümüyle kurulmadıkça zihniyet değişimi kendiliğinden düzelmez. Toplumsal ilişkiler ise hiyerarşik bir ilişkiye dayanır. Dolayısıyla tam olarak egemen iktidar ilişkisine dayanır (Hirata, Laborie, Le Doare, & Senotier, 2015, s. 91-92). Kadın çalışma hayatında bir taraftan "kadın" kimliğine atıfla kendisinden içsel ve dışsal olarak beklenenlere cevap verirken diğer taraftan da yaptığı işin rol tanımlamalarına yanıt vermek zorunda kalmaktadır. Bu da egemen kalıpların pekiştirildiğini ve dönüştürüldüğünü göstermektedir. Roller arasında çatışma olduğunda kadın sorunu, yaptığı işin gereklerini bu beklentiler üzerinden çözmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede kadının önceliklerinin ne olması gerektiği ve bunun nasıl bir zemine inşa edildiği konusu tartışmalıdır (Selçuk &

E.Tuzlukaya, 2013, s. 7). Dolayısıyla kadın ikincil olarak nesneleştirilmektedir. Özellikle çalışan kadınlar açısından bakıldığında öncelikli konularının her zaman aileleri olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla kadın ev-iş yaşantısı arasında kendisine yabancılaşarak kim olduğunu unutarak sisteme hapsolmaktadır. Bu duruma ise feminist yaklaşımlar içerisine dahil olan Marksist feministler yer vererek kadın emeğini görünür hale getirmektedir.

Bu kapsamda feminizm, kadın ve erkeğin eşitliğine dayanan ve temelde cinsler arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi hedefleyen bir siyasal düşünceden hareket eder. Bu kapsamda kadının uygarlık tarihinden beri var olan ikincil konuma itilmesinden eşit haklar elde ederek kurtulması düşüncesi benimsenmektedir (Arat, 2010, s. 29). Buna karşılık Marksist feministlerin tartışmaya açtıkları temel soru, kadınların kendi başlarına bir sınıf oluşturup oluşturmadıkları üzerinedir. Sınıf tanımlamaları itibarıyla kadınların toplumsal üretimdeki ve mülkiyet ilişkilerindeki konuları nedeniyle bilinç bakımından bir sınıf oluşturamaz. Nitekim kadınlar hem işçi hem de burjuva toplumunun erkekleriyle arkadaş, anne ya da eş rolündedir. Zira Marksistler; ev, eş ya da çocuk bakımı gibi ev işlerinin ücretlendirilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır (Demir, 1997, s. 56). Dolayısıyla Marksistler; kapitalizmin bir getirisi olarak endüstri toplumlarının yabancılaşmamış, emek ürünleri arasında bütünsel bir ilişkinin olduğu ve sınıf ilişkilerinden doğan bölünmüş yapının yerine "sınıfsız toplum" yaratma amacını taşırlar. Başka bir deyişle de yabancılaşmamış bir dünya betimlemesi üzerine odaklanırlar (Donovan, 2020, s. 141). Günümüz toplumlarında ise sınıfsız bir toplumun mevcut olmadığını ve halen eşitsiz bir erkek egemen sistemin varlığının devam ettirildiği belirtilebilir. Özellikle bu durum, pandemi döneminde çalışan kadınların mevcut olan düzensiz ilişkiden daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır.

Kamusal ve Özel Alan Kavramları

Eski Yunan'da demokrasi erkeklerin hakim olduğu kadınların ve kölelerin dışarıda bırakıldığı bir ortamdır. Kadınların, özgür birer vatandaş sayılmaması ve sırf kadın oldukları için kamusal alana girmede güçlü olmadıkları gerekçesinden hareket edilmiştir. Buna göre Yunan düşünce sisteminde; polis kamusal alan iken oikos haneyi ifade etmektedir. Polis erkeklerin yönetim alanıyken çocuk ve kadınların yeri ise ev içi alandır. Dolayısıyla da kadınların politik ve dinsel görevlerden mahrum bırakılması toplumsal iletişim ağının da dışına itildiğinin bir göstergesidir. Polis özgürlüğün ve özne olmanın alanıyken oikos ise zorunluluğun evrenidir (Ersöz, 2015, s. 84). Günümüz toplumlarında ise kamusal alan devlet otoritesinde yani erkek egemen bir sistemin ürünüyken hane yani özel alan ise kadının alanı olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle kamusal alan kamu erkiyle sınırlandırılırken özel alan toplumsal emeği üretildiği mahremiyet alanını (aile ve kadın) kapsamaktadır (Habermas, 1999, s. 97-98).

Erkekler, aile reisi sıfatıyla bu alanlar arasında özgürce gidip gelebilmektedir. Buna karşılık ise kadınlar, özel alana konumlandırılmış ve oradan çıktıklarında ise kadın olmalarına yönelik (namuslarına) bir dizi saldırılara açık varlıklardır. Ayrı alanlar söylemi ise toplumsal cinsiyetlere dağıtılan ve cinsiyetler arasındaki farklılığın doğallaştırılmasından beslenir. Erkek kamusal bir saygınlık elde edebilirken kadın ise kamusal bir sömürü nesnedir (Hirata, Laborie, Le Doare, & Senotier, 2015, s. 217).

Endüstri devriminin bir sonucu olarak kadın ev içerisinden çıkarak belirli bir ücret karşılığında çalışmaya başlamıştır. Batı'da ilk kez 19. Yüzyılda üretim alanına dahil olan kadın, bir yandan ev içi işlerle kaybolurken diğer taraftan ekonomik değerlere dahil olmuştur. Ancak kitleler halinde iş hayatına dahil olan kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması, onları tekdüze bir şekilde kariyer yapmalarına imkan vermeyen istihdam işlerine yönlendirmiştir. Tekdüze ve kariyer yapmaya olanak sağlamayan bu işlerde

ise geleneksel rolle tanımlanan kadının konumunda hemen bir değişiklik yaşanmamıştır. Başka bir deyişle ise kadın kendini baskı altında hissettiği için yarım günlük ya da çaba gerektirmeyen işleri tercih etmektedir. Bu yeni düzen içerisinde de sosyo-kültürel olarak çalışan kadın sorunları ortaya çıkmıştır (Budak, Doğan, & Harlak, 1991, s. 1). Nitekim bu da kamusal ve özel mekân ayrımının belirsizleşmesinin bir sonucudur. Zira kadının iş yaşamına dahil olması hem ev kadını hem de iş kadını rollerini eş zamanlı olarak yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Bunun sonucu olarak da yukarıda da değinildiği üzere kadın emeği sömürülen bir şekilde üretilmektedir. Örneğin; kadın hemen işten eve gelip onun bir görevi olan mutfağa giderken erkek ise televizyon karşısında haber izlemektedir.

Dolayısıyla sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan modern toplumlarda, kamusal ve özel alan ayrımlarıyla birlikte aile üretim sisteminin değişmesi söz konusudur. İşyerinin evden ayrılması ya da üretimin makineleşen fabrika ortamlarına kayması kadının konumunu değiştirmiştir. Bu açıdan ev dışında ve kamusal alanlarda erkekler, siyaset ve ekonomi alanlarında daha fazla yer almışlardır. Buna karşılık kadınlar ise ev düzeni ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları yüklenerek ev içi değerlerle içselleştirilmiştir. Öte yandan yükselen kadın hareketleri, eşitlik isteğinde bulunarak daha fazla kadının iş gücüne katılmasını istemişlerdir. Başka bir ifadeyle de "kadının yeri evidir" düşüncesi gibi kalıp yargıları yapı-bozumuna uğratmışlardır. Ancak mekânsal ayrışma içinde kadının ev ve iş yeri arasındaki ilişki devam etmektedir. Buna bağlı olarak kadının ev işleri, çocuk bakımı ve sosyal durumları halen iç içedir. Dolayısıyla kadınların özel alandan çıkarak kamusal alanda var olmaları ev içi sorumluluklarını ortadan kaldırmamıştır (Başak, Kınır, & Yaşar, 2013, s. 19-20). Başka bir ifadeyle de kadının ailesine olan görevlerinde bir değişiklik yaşanmazken emeği daha fazla göz ardı edilmiştir. Bunun bir getirisi olarak erkekler erkeklik üzerinden temsil edilebilirken kadın ise ikincil konumları üzerinden temsil edilmeye devam etmektedir. Pandemi döneminde de toplumun eve kapanması kadına atfedilen; annelik ve çalışan kadın rolleri, kadını daha da görünmez bir sistemin içinde savaşmaya mecbur bırakmıştır.

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de ağırlık olan kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olan sermaye-emek çatışması kamusal alanın görevlerini üstlenmeye çalışan özel alanda (ev mekânında) yeniden inşa edilmekte ya da üretilmektedir. Dolayısıyla ataerkil sistemin bir yansıması olan iktidar ve güç ilişkileri pandemiyle birlikte özel alana taşınmıştır. Bu mekânsal dönüşüm ise kadının erkekler ve çocuklarla aynı alanı paylaşması sorununu beraberinde getirirken kadının belirli saatlerde tek başına olma özgürlüğünü de elinden almıştır (Bulgurcuoğlu & Küçükarslan, 2021, s. 74).

Dolayısıyla pandemi sürecinde aile fertlerinin aynı ortamı paylaşması kadının işgücünü daha da arttırmaktadır. Kadın hem kendi mesleğini yapmakta hem de çocuklarının ve evin bakımını üstlenmektedir. Nitekim ev içerisinde kendisine kamusal bir mekân yaratan erkek oturma odasının hâkimiyetini eline alırken kadın ise ikincil konumda kalarak toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmektedir. Dolayısıyla yukarıda da kavramsal bir değerlendirmesi yapılan kadının işgücünün yani emeğinin görülmediği belirtilebilir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırmada olgubilim (fenomenoloji) yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim yaklaşımı katılımcıların bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlamaya odaklanmaktadır. Böylece olgubilim yaklaşımı belirli bir bağlam içerisinde incelenen olguyu bütün yönleriyle deneyimlemiş bir grup bireyin deneyimlerindeki özü ortaya çıkarmaya çalışır. Deneyimlerdeki bu özün ortaya çıkarılabilmesi için deneyimlere yönelik bireylerin

zihninde ortaya çıkan olguların yapısını betimlemek, anlamaya çalışmak ve yorumlamak gerekmektedir (Creswell, 2021).

Araştırmada olgubilim yaklaşımının kullanılma gerekçesi şöyle açıklanabilir. Covid-19 pandemisi döneminde çalışan kadınların yaşadığı zorlukların arkasında yatan “yaşanmış deneyimlerin” nasıl anlamlandırıldığı araştırmanın odağını oluşturmaktadır. Desenin dayandığı temel varsayımlar da bu anlamın keşfedilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca olgubilim yaklaşımı, katılımcıların oluşturdukları anlam içindeki bilinç özelliklerinin yorumlanmasını sağlamaktadır. Böylece araştırmacılar farklı katılımcılardan elde ettikleri ve ortak olduğunu gördükleri deneyim örüntüleri ya da deneyim farklılıkları yoluyla kadınların yaşadığı emek sömürünün çalışan kadınları nasıl etkilediğine yönelik açıklamaları oluşturabilmesini sağlamaktadır.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Giresun ilinde Covid-19 pandemisi sürecinde evde ve masa başında çalışmak zorunda kalan 13 kadın oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Gürbüz ve Şahin’e (2018) göre amaçlı örneklemede araştırmacı, kendi gözlemlerinden yola çıkarak araştırma probleminde uygun bir yapıda olduğunu düşündüğü belirli özellikleri taşıyan katılımcıları seçmektedir. Araştırmanın amacına uygun olarak katılımcıların masa başında çalışmaları ve Covid-19 pandemisi sürecinde mesleklerine ilişkin görevlerini evden yürütmeleri temel ölçütler olarak kullanılmıştır. Çünkü olgubilim araştırmalarında katılımcıların üzerinde çalışılan olguya yönelik deneyimlerinin olması şarttır (Creswell, 2021). Ayrıca, katılımcıların belirlenmesinde medeni durumları ve çocuk sayıları da ek ölçütler olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda; beş öğretmen, üç memur, iki akademisyen, bir gazeteci ve iki avukat olmak üzere toplam 13 kadın ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Çalışma grubundaki katılımcıları demografik özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo 1’de katılımcıları ad ve soyadları kodlanarak verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı (Kodlandı)	Meslek	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
S.K	Akademisyen	Bekar (Boşanmış)	1
M.Ö	Akademisyen	Evli	2
F.G	Avukat	Bekar	-
E.K	Avukat	Evli	1
S.T	Gazeteci	Evli	2
M.B	Memur	Evli	2
H.H	Memur	Evli	3
C.Ü	Memur	Evli	2
Ö.A	Öğretmen	Evli	2
H.Ü	Öğretmen	Evli	1
E.A	Öğretmen	Bekar	-
G.Ö	Öğretmen (Müdür Yardımcısı)	Evli	2
E.Y	Öğretmen	Evli	1

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri görüşme yöntemlerinden biri olan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Yarı-yapılandırılmış görüşmeler, olgubilim araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bir veri toplama yöntemidir (Seggie ve Bayyurt, 2021). Yarı-yapılandırılmış görüşmeler

katılımcının algıladığı dünyayı kendi düşünceleriyle anlatmasını sağlayan açık uçlu sorulardan sorularla gerçekleştirilir. Bu teknikte görüşmenin büyük bir kısmı keşfedilen konuların açığa çıkarılması için sorular tarafından yönlendirilir (Merriam, 2013). Görüşmede sorulacak hazır sorular vardır ancak araştırmacı bu sorulara ek katılımcıların verdiği yanıtları derinlemesine sorgulayabilmesi için ek sorular da sorabilir (Seggie ve Bayyurt, 2021). Bu çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılmasının nedeni araştırmanın amacına yönelik kadınların gözünden kendi sorunlarını ortaya koymaktır. Araştırmada kullanılan yarı-yapılandırılmış görüşme soruları Ek 1'de sunulmaktadır.

Görüşme Süreci

Covid-19 pandemisi nedeniyle yarı-yapılandırılmış görüşmeler çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiş. Ayrıca 4 katılımcı iş yoğunluğu olması nedeniyle e-posta yoluyla görüşme sorularını yanıtlamayı tercih etmiştir. Çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılardan ses ve video kaydı için izin istenmiş ve görüşmeler kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen yarı-yapılandırılmış görüşme verilerinin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz, veri içindeki temaları, kategorileri ve anlam örüntülerini ortaya çıkarmak, analiz etmek ve yorumlamak için kullanılır (Seggie ve Bayyurt, 2021). Tematik analiz, veri setindeki benzerlikleri, farklılıkları ve veriler arasındaki ilişkileri dikkate alan bir yaklaşımı gerektirmektedir (Willig, 2013). Böylece veriler içinde kümelenmiş olan temaları ortaya çıkarmaya çalışır. Ancak temaları kavramsal formüller ya da kesin anlatımlar olarak değerlendirmek basit bir yaklaşım olacaktır. Araştırmacı, betimlemeye çalıştığı yaşanmış deneyimlere ilişkin veriler üzerinden örüntülere dayalı bir anlam üretme ve bu anlamı açıklama çabası içerisine girmektedir (van Manen, 1990). Veri seti içinde ortaya çıkan örüntüleri belirlemek için verilerin birden çok kez okunması gerekebilir. Tematik analiz, genellikle bir katılımcının deşifre edilen görüşme dokümanındaki temaların belirlenmesiyle başlar. Daha sonra diğer sırasıyla diğer katılımcıların deşifre edilen görüşme dokümanlarından benzer ve farklı temaların belirlenmesiyle devam eder. Analiz süreci devam ettikçe, araştırmacı verilerde ortaya çıkan deneyimlere ilişkin anlamların araştırma sorularını cevaplayabilmesi için görüşme verilerini tekrar tekrar inceler. Tüm verilerden elde edilen ortak bir tema, deneyimlere ilişkin ortam bir anlamı ortaya koyar. Daha sonra araştırmacı ortaya çıkan temaları açıklayarak yorumlar. Tematik analiz süreci doğrusal bir yapıda değildir, veriler ve temalar arasında tekrarlanan bir gidip gelme sürecini içerir (Allen, 2017; Braun ve Clarke, 2006).

Bu kapsamda ilk olarak 13 katılımcının yarı-yapılandırılmış görüşme verileri deşifre edilerek dökümü yapılmıştır. Daha sonra elde edilen dökümler birbirinden bağımsız olarak tekrar tekrar okunmuş ve verilere yönelik düşünceler not edilmiştir. Görüşme dökümleri tekrar tekrar okunarak araştırma sorularına ilişkin özellikler tüm veri seti üzerinde kodlanmıştır. Oluşturulan kodların anlamı ve veriyi tanımlama yeterliği gözden geçirilerek düzeltmeler yapılmıştır. Belirginleşen kodların birbirleriyle anlamlı bir örüntü oluşturabilecek kod gruplarına tema isimleri belirlenmiştir. Ortaya çıkan temalar üzerinden görüşme verileri tekrar okunarak gözden geçirilmiştir. Böylece araştırma soruları kapsamında şu temalar oluşturulmuştur: (1) pandemi sürecinde çalışan kadınların yaşadıkları zorluklar ve mücadele yöntemleri, (2) pandemi sürecinde ev içi roller/ kadınlara ait sorumlulukların durumu, (3) kamusal ve özel mekân belirsizleşmesi sorunu, (4) pandemi sürecinde kadının emeğinin görünürlüğü sorunu (5) pandemi sürecinde kadın olmak. Temalar altında toplanan katılımcı görüşleri bulgular bölümünde doğrudan alıntılarla verilmiştir.

Etik

Yarı-yapılandırılmış görüşme öncesinde çalışma grubundaki katılımcılara araştırmanın amacına yönelik bilgi verilmiştir. Araştırmanın katılımcılarına, elde edilen verilerin herhangi bir kişi ya da kurumla paylaşılmayacağı, ad ve soyadlarının kodlanarak araştırmada kullanılacağı, istedikleri zaman çalışmayı reddetme ve çalışmadan çekilme haklarının olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda araştırmaya katılmak için "Aydınlatılmış Onay Formu (Gönüllü Katılım Formu)" üzerinden katılımcıların bilinçli onayları alınmıştır.

BULGULAR

Pandemi Sürecinde Çalışan Kadınların Yaşadıkları Zorluklar ve Mücadele Yöntemleri

Görüşme yapılan kadınlara, pandemi sürecinde yaşadığı zorluklar ve onları nasıl etkiledikleri sorulduğunda ortak yanıtın; psikolojik odaklı etkilendikleri ve çocuklarına karşı kendilerini eksik hissetmeleri üzerine olduğu görülmektedir. Çalışan kadınların, soruya yanıt verirken özellikle 'annelik rolleri' ve "ev kadını" rolleri üzerinden etkilendiklerini söylemeleri dikkat çekmektedir. Nitekim çocuklarıyla ilgilenememeleri, kadınları psikolojik olarak etkilemektedir. Bunun yanında bazı kadın katılımcılar da sosyalleşememenin onlar için bir sorun haline geldiğinden bahsetmektedir. Bu kapsamda katılımcılardan bazıları şu yanıtları vermiştir:

S.T: Yaşadığım en büyük zorluk; çocuğumu sosyalleşebileceği ortamlara çıkaramadığım için onun en büyük oyun arkadaşı haline gelmem oldu. Hem oyun arkadaşı hem anne hem çalışan bir kadın olmak durumunda kaldım. Bu zorluklar hem çocuk anne ilişkisini biraz niteliksizleştirdi hem de kişisel hayatımda biraz daha psikolojik yorgunluk yaşamama neden oldu.

S.K: Ben bekar bir anneyim ve altı yaşında bir kızım var. Benim hem annelik hem öğrencilik hem hocalık hem de ev kadınlığı rolüm var. Bu yüzden tüm bu rolleri pandemi sürecinde tam yerine getirdiğimi düşünmüyorum ve kendimi sürekli eksik hissediyorum. Dolayısıyla ben ev içi zamanı doğru yönetebildiğimi düşünemiyorum. Ben aynı zamanda doktora öğrencisiyim ve çocukla zaman geçirince de o kalyor. Diğer taraftan hocayım ve öğrencilerime ders anlatmak için hazırlık yapmam gerekiyor. Tüm bu rollerin ev içindeki ortama bu şekilde sıkıştırılması çok sıktı beni.

M.Ö: Çalışan bir kadın olarak hem çocuklarım olduğu için hem de evli olduğum için hem evin hem de çocukların bakımı ve aynı zamanda çalışmak çok zordu. Bir yandan öğretim üyesi olduğum için derslerimi vermeye çalıştım bir yandan da hem çocuklara baktım hem de ev işleri yaptım. Çoğu zaman ders verirken çocuklar odaya giriyordu ve dersi bırakmak zorunda kalıyordum. Bu süreçte çocukların bakımını da ben üstlendim.

H.Ü: Pandemi döneminde evimizin aynı zamanda iş yerimiz olması bizi oldukça etkiledi. Kendimize ayırdığımız hiçbir özel zamanımız, özel mekânımız kalmadı. Yemek masalarımız çalışma masası oldu, oturma odalarımız çalışma masası ve sınıf oldu. On dakikalık teneffüslerimiz mutfağı toplamakla geçti. Çocuğumuza ayıracak vakit bulamadık. Ders bittiği saatte hiç dinlenmeden yemek hazırlığına başladık. Mekan ve zamanımızın hiçbir özelliği kalmadı bizim için. Psikolojik olarak iyi olma halimiz oldukça azaldı.

F.E: Çalışan ve yalnız yaşamayan, küçük çocukları olan bir kadınum. Çocuklar bu pandemi sürecinde dışarı çıkıp enerjilerini atamadıkları için ev içinde daha huysuz ve hırçın olmaları olağan bir durum haline geldi. Hayat üstlendiğimiz rollerdir. Ama bu pandemi sürecinde roller birbirine karıştı. Oldukça yorucu ve yıpratıcı bir süreçti.

E. K: Pandemi sürecinde avukat olarak çalıştığım için bir buçuk yaşındaki oğlumla ilgilenme konusunda sıkıntılar yaşadım. Özellikle çalışma saatlerinin sürekli değişmesi, çocukların dışarı çıkma yasağından

dolayı kötü etkilendik. Eşim ve ben avukat olduğumuz için zorlandık. Bizim için pandemi süreci çok yorgun geçti.

F.Ö: Ev işleriyle alakalı bir sorun yaşamadım. Ama çalışma hayatının getirdiği sosyallik ortadan kalkınca beni zorladı. Bir de işe gitme gibi bir durum olmadığı için işten aldığım haz da önemli ölçüde düştü.

M.B: En önemli zorluk kendimi bir odaya kapatarak çalışmam gerekiyordu ve küçük kızım içerde olduğumu bildiği için hep ağlayıp yanıma gelmek istiyordu. Çoğu zaman kucağımda çalışmak zorunda kaldım. Bunun dışında diğer konularda idare edebildim.

H.H: Covid-19 hastalığının insan üzerindeki etkileri tam olarak bilinmediği için iş ve sosyal çevrede psikolojik yıpranmalara maruz kaldık. Arca hastalığı sevdiğimizimize ve aile üyelerine bulaştırmamak için endişe duyduk ve hayatımızı olumsuz yönde etkiledi.

E.A: Mesleğe ayırdığım vakitten dolayı ev ile pek ilgilenemedim. Mesela; temizlik, yemek yapmak gibi işleri sonraya bıraktım. Bu yüzden de ister istemez evde düzen bozuldu. Bu da bir yerden sonra daha fazla yormaya başladı.

C.Ü: Çocukların bakım problemleri en büyük sorunum oldu. Dolayısıyla çocuklarıma zaman ayıramamak en büyük sorunu benim için. Bu süreçte zaten bütün işlerimizi bilgisayar üzerinden yaptık. Çocuklarla benim işlerim çakıştığı için birbirimize zaman ayıramadık. Genel olarak herkesin yaşadığı sıkıntıları yaşadık.

E.Y: Çocuğum küçük olduğu için sanırım ben diğer meslektaşlarıma göre biraz daha sıkıntı yaşadım. Bir yandan ders anlatırken bir yandan çocuğuma bu durumu anlatmaya çalıştım. Bir de ev işleri var. Bana yardım edebilecek biri de yoktu. Bu yüzden büyük sıkıntılar yaşadım. Her şeyle bir anda ilgilenmek zordu.

Görüşülen kadınlara bu zorluklarla nasıl mücadele ettikleri sorulduğunda ise; planlı ve düzenli bir yaşam için çaba sarf ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte katılımcılar kendilerini eksik ve yetersiz hissettikleri için kendilerini sorgulama yolunu tercih etmişlerdir. Bu da gösteriyor ki kadınlar, annelik rolleri nedeniyle eksik olarak kendilerini tanımlamaktadır. Bazı katılımcılar da kendilerine daha fazla zaman ayırarak pandemi süreciyle mücadele ettiklerini söylemiştir. Ayrıca bir kadın katılımcı da önüne çıkan engellerin aşılması gerektiğine inanarak güçlü bir şekilde pozitif olarak soruya yaklaşmıştır. Aşağıda bazı katılımcıların söylemlerine yer verilmiştir:

E.K: Bir şekilde hayat devam ediyor, altından kalmak zorundayız ve yapmak zorundayız, devam etmek zorundayız. Önümde eğer aşılması zor birçok engel varsa bu engelleri nasıl aşacağımı düşünmek yerine önümdeki engele odaklandım. Yani dördüncü ya da beşinci engele değil de bugünün engeline odaklandım.

F.Ö: Sosyal hayatın yerini daha fazla doğayla zaman geçirmeye ayırdım. Bahçe yapıp kendi ürünlerimi yetiştirmeye başladım. Bir de her ne kadar işe gitmesem de masa başı işlerime işe gider gibi hazırlanarak yani makyaj yaparak özenli giyinerek hazırlandım. Bu işime olan motivasyonumu arttırdı.

S.T: Bu süreçte yaşadığım zorluklar beni ciddi anlamda kendimi sorgulamaya itti. Evde 24 saat çocuğumla beraber olmak aynı zamanda işim için iyi bir performans sergilemeye çalışmak, bununla birlikte ev işleri ile ilgilenmeye çalışmak ciddi bir 'yürek genişliği' gerektiriyordu zira. Eşim çok yardımcı oldu her konuda. Ancak kadın 'yardım' istemekten de yorgun biraz bence. Yapılanların 'yardım' değil bir sorumluluk paylaşımı olarak yapılmasını bekliyor. Bu nedenle bu süreçte sabrımı genişletmek için kişisel terapi uyguladım ve bol bol günlük yazarak kendi sabır yolculuğumu ilerletmeye çalıştım. İkinci bir

yöntemim de çocuğumla ilişkimizin yıpranmaması için serbest zaman uygulamaları yapmak oldu. İş ve diğer sorumluluklardan sonra serbest zaman etkinliği yaparak kendimi yenilemeye çalıştım.

M.Ö: Nasıl mücadele ettim? Biraz hayatımı planlamaya çalıştım. Ders saatlerimi çocukların uyku düzenine göre belirledim. Yani biri çizgi film izlerken diğerinin de uyku saati planlamamda belirleyiciydi. Ama tabii her zaman mümkün olmuyor. Ama ne kadar yapabildim, bilmiyorum.

S.K: Bu zorluklarla elimden geldiğince mücadele etmeye çalışıyorum. Yirmi dört saat kızımın birlikteyim. Tam olarak mücadele ettiğimi düşünmüyorum. Bazen tükendiğimi düşünüyorum. Her şeyin birbirine girdiğini düşünüyorum. Açıkçası ben mücadele edemiyorum. Belki de kendimi eksik hissettiğim için mücadele edemediğimi de düşünüyorum olabilirim.

H.Ü: Bu zorluklarla mücadele etmek oldukça zor olsa da eşimin de desteğiyle (ev işleri ve çocuk bakımı konusunda) üstesinden gelmeye çalışıyorum. Ama sıklıkla tükenmişlik ve yetersizlik hissediyorum.

F.E: Özellikle psikolojik olarak çok yıpratıcı bir süreçti. Kendini yetersiz görme, yaptığın şeylerin tam olmaması insanı olumsuz yönde etkiliyor. Bedeniyle ilgilenemeyen, kişisel bakımını ikinci plana iten kadın haliyle daha da mutsuz bir ruh haline bürünüyor. Burada önemli olan takdir edilmek sanırım. Eğer takdir de yoksa yapılan emeklerin bir hiç olduğu duygusu iyice yerleşiyor. Ben bu duygularla mücadeleyi kendi iç sesimi dinlemekte buldum. Ne istediğimi, hayattan ne beklediğimi, nelerin beni mutlu ve mutsuz edeceğini düşünmekte buldum. Fırsat buldukça yazıya sığındım. Kendimi iyi hissettiğim kitapları okudum, müzikleri dinledim.

E.A: Elimden geldiğince düzeni korumaya çalışıyorum. Çok bunaldığım zamanlarda sevdiğim şeyleri yaparak verimli zaman geçirmeye çalıştım. Öğreğin; film müzik dinleme ve kitap okuma.

C.Ü: Açıkçası denge kurmaya çalıştık. Benim çocuklarım ilkökul ve ortaokul seviyesinde olduğu için planlamamızı onlara göre yaptık. Yemek saatlerimizi, beraber yapacağımız etkinlikleri hepimiz boş olduğu saatlere ayarladık. Genelde boşluklarımızı değerlendirmeye çalıştık.

G.Ö: Sanırım alıştık artık. Başta çok zor geliyordu şimdi bir rutine bağlandı gidiyor. Ev içi çok önemli. Anlayışlı bir eşiniz ve çocuklarınız olması gerekiyor. Çünkü anne eğer evdeyse ona mutlaka bir iş kitleniyor. Ben şuna bağlıyorum. Benim mücadele etme yöntemim aslında bu duruma alışmaya çalışmaktı. Bu süreçte öğrencilerimi mezun ettim. Onların isteklerini yerine getiremesem de büyük bir zorluktu benim için.

E.Y: Bulabildiğim ufak zamanları kendime ayırıp sevdiğim şeyleri yapıyorum. Bu dönemin geçeceğini kendime sürekli tekrarlayıp psikolojik olarak kendimi telkin ediyorum.

Pandemi Sürecinde Ev İçi Roller/ Kadınlara Ait Sorumlulukların Durumu

Katılımcılara pandemi döneminde aile içi roller arasında paylaşım olup olmadığı ve neye göre belirlendiği sorulduğunda genel olarak cevaplar; eşlerin yardımcı olduğuna ama büyük sorumluluğun yine kadınlara ait olduğu yönündedir. Örneğin; eşler çocuk bakımından sorumluyken kadınlar evin bütün işlerinden sorumludur. Dolayısıyla pandemi sürecinde kadınların çok fazla yük aldığı görülmektedir. Diğer taraftan eşlerin bu süreçte yeni kazanımlar elde ettiği de vurgulanmaktadır. Örneğin bir katılımcı eşinin mutfaka girmediğini ama bu süreçte girdiğini belirtmiştir. Bu ise önemli bir gelişmedir. Nitekim kadının yemek yapması gerektiği algısı görece olarak kırılma göstermiştir. Ancak yine de evin; temizlik, çocuk bakımı, çamaşır ve bulaşık gibi işlerini kadının yapması sorun olarak kendisini göstermektedir. Ayrıca bir katılımcı da kızları olduğu için ev işlerinde paylaşım söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu yanıtta gösteriyor ki cinsiyetçi roller kendisini halen üretmeye devam

etmektedir. Nitekim ev işlerini kadını yapması doğaldır ve daha elverişlidir izlenimi yaratılmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte kadınların ev içi rollerinin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu bölüme dair çalışan kadınların söylemleri ise şu şekildedir:

C.Ü: Biz zaten dört kişilik bir aileyiz. Ev işlerinde ve evde herkes birbirine yardım ediyor. Herkesin yapabileceği işler doğrultusunda sorumluluklar mevcuttur. İşte büyük kızım odasını toplar, bir şey yapılacak ise yardım eder. Bazen masa toplanır, bazen bulaşık makinesi boşaltılır. Bu tip durumlarda yardım vardır. Birimiz süpürdük, birimiz sildik, birimiz toz aldık. Kız çocuğunun da olması önemli. Çünkü kızlar daha düzenli, anneye yardımcı. Eşimde bu şekilde bizde paylaşım söz konusudur.

E.K: Eşim ve ben dört yıldır evliyiz. Biz yaptığımız tüm işleri hep birlikte yaptık. Ama hiçbir zaman eşimin elini çektiği bir dönem olmadı. Örneğin; bizim evimizdeki bulaşıkların yüzde seksenini hep eşim kaldırır. Çamaşurları da makineye ben atarım. Mesela çocuğumuzu genelde eşim yıkar. Yani bu şekilde bir paylaşım söz konusu. Pandemi sürecinde de daha yoğun bir paylaşım söz konusu oldu. Dolayısıyla görev dağılımı daha ılımlı oldu. Örneğin eşim nevresim takımı değiştirmezken şimdi ise değiştiriyor. Yani bu roller bizi olumlu etkiledi.

E.A: Ailem ile yaşadığım için genelde paylaşım söz konusu. Temizlik ve sofrta kaldırma bendeyken yemek yapma ise annemin kontrolünde oluyor.

F.E: Ev işlerinin çoğu kadının görevi kabul ediliyor ülkemizde. Eşim pandemi sürecinde çalıştığı için ev işlerine pek yardımcı olamadı. Ama iş dönüşü çocuklarla ilgilendi, alış-verişleri yaptı evden çıkarken çöpleri almayı ihmal etmedi. Bunlar bir nebze olsun rahatlatıcı unsurlar olduğunu söyleyebilirim.

F.Ö: Ailemle kaldığım için sadece müsait olduğum ve canım istediği zamanlarda ev işi yapıyorum. Ama evde herkes uzaktan çalıştığı için müsait olan iş yapıyordu. Dağılım dengeli olmasa da kimseyi zorlayacak durumda değildi.

H.Ü: Ev işlerinde eşimle iş bölümü yapıyoruz tabi. Ama asıl sorumluluk yine bana ait. Çocukla özel vakit geçirme (oyun gibi) ve temizlik eşimin, diğer aklınıza gelebilecek her şey benim sorumluluğumda.

M.Ö: Ev işlerinde de eşim evde olduğu zamanlarda özellikle yemek konusunda bana destek oluyor. Ama çocuk bakımı konusunda çok destek olamıyor. Çünkü iki çocuğumda bana daha fazla bağımlı. Bir şey istedikleri zaman anneden istiyorlar. Dolayısıyla çoğu zaman babayı tercih etmiyorlar. Bu bakımdan da yine zorlandığımı söyleyebilirim.

M.B: Pandeminin bize kötü etkileri kadar kazandırdığı şeyler de oldu. En önemlisi ailece hiç bu kadar uzun süre vakit geçirmemiştik. Eşim yemek yapmaya başladı ve çok güzel yemek yaptığını keşfettikçe mutfak işini o devraldı ve bu bizi çok rahatlattı.

Ö.A: Ev işlerinin büyük çoğunluğundan ben sorumluyum. Yardım istediğim zamanlarda eşim yardımcı oldu. Paylaşım konusunda belli bir kriterimiz yoktu. Anlık gelişen durumlara göre paylaşım yapıldı. Ama genel olarak işler bana aitti.

S.K: Ev işlerinden yalnız sorumluyum, dediğim gibi çevremde akrabam ya da ailem yok. Bekar bir anne olduğum için kızımın hem annesi hem babası hem ablası... Her şeyiyim.

S.T: Evde yemeği bazen eşim yapıyor. Temizlik ortak sorumluluğumuz. Çamaşurla ilgili tüm süreçler benim üzerimde. Eşim yemek yapmayı sevdiği için bu sorumluluğu rahatlıkla paylaşıyoruz. Ayrıca temizlik ve düzen konusunda da hassasiyeti olduğu için bu sorumluluğu paylaşmak zor olmuyor. Kendisini istekli oluyor. Çamaşır koymak katlamak asmak bunları ben takip ediyorum. Bazen bu konuda yardım istediğimde balkonda çamaşır asan bir erkek olarak görülmek istemediğini ev içine asarsam

yardımcı olabileceğini ya da gece asabileceğini söylüyor. Aynı durum cam silme konusunda da bir hassasiyet olarak karşımıza çıkıyor. Bu nedenle camları da ben siliyorum. Oğlum dört yaşında olduğu için onun banyo bakım gibi işlerini de ben yapıyorum.

E.Y: Eşim tabii ki de yardım ediyor ama geneliyle evde zaman geçiren ben olduğum için geneli bana ait. Eşim daha çok işten gelince çocukla ilgilenmeyi çok seviyor.

Katılımcılar, ev içi rollerinde genel olarak sorumluluğun kendilerine ait olduğunu belirttikten sonra kendilerine bu sorumlulukların kadınlara yüklenmesi hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Burada yönlendirme amacı güdülmemiştir. Nitekim bir önceki soruda kadınlar işlerin kendilerine ait olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla tüm katılımcıların ev işlerinin kadına yüklenmesine dair ortak noktası; bunun sadece pandemi sürecinde olmadığı ve pandemi sonrasında daha belirgin olarak görüldüğü olmuştur. Bu nedenden dolayı kadına ait sorumluluklar zaten var olan bir durum iken pandemi evresinde kadınlara daha fazla yük verildiği görülmektedir. Nitekim emeğin sömürülmesi ise toplumsal-kültürel bir üretimi ortaya koymaktadır. Bu soruya dair katılımcı görüşleri şu şekildedir:

F.Ö: Bu sorun sadece pandemi dönemine ait değil genel bir sorun. Ama en azından bu dönem erkekler dışarıda olduğu için ev işi yapamıyor tabusunu yıktı. Erkekler evde de olsalar tüm yük kadınların üstünde. Bu da zorunluluklardan ziyade kültürel yapımızı gösteriyor bence.

E.K: Bu bizim toplumumuzun kanayan yarasıdır. Toplumumuza göre kadın evdedir, ev işlerini halleder. Erkek ise dışarıdadır, çalışır. Dolayısıyla evin işini yapmaz. Pandemiye kadına yüklenen asıl sorumluluk erkeğin de evde olması oldu. Bizim toplumumuzda kadın profilinin hoşuna gittiğini düşünmüyorum. Dolayısıyla kadınlara yüklenen sorumluluk arttı. Aynı zamanda psikolojik olarak da bir artma söz konusudur. Hem eşin evde olma süresi arttı, kadının temizlik yapma ve yemek yapma görevleri arttı.

S.T: Aslında sadece pandemi sürecinde değil genel de böyle görülüyor. Erkekler genellikle yalnızca 'yardım' ediyor. Bu konuda asıl sorumluluğun kadında olduğu düşünülüyor. Ancak pandemi sürecinde kadının evde daha çok vakit geçirmesi – somut olarak varlığı- bu durumu perçinledi. Yani kadın evde 'var' olduğu için sorumluluklar daha fazla onun üzerine kaldı. İşe gittiği süreçte varlığı kısıtlı olduğundan, biraz daha rahat olabiliyordu. Ancak erkekler kadının evdeki varlığına çok çabuk alışıyor.

F.E: Bunun sadece pandemi süreciyle alakalı olduğunu düşünmüyorum. Bu gelenek ve göreneklerimiz, ataerkil bir aile yapısına sahip olmamızdan kaynaklanıyor. Hatta bunlar atasözlerimizde bile yerini almıştır. "Dişi kuş yuvayı yapar" gibi. Dolayısıyla pandemiye daha görünür oldu.

M.Ö: Pandemi sürecinde değil bu bence genel bir soru ama bu süreç daha da ortaya koydu. Toplumumuzun kültüründe var olan ve geçmişten gelen bir sorun. Çünkü erkeklerin yetiştirilme tarzında sorun var. Evin işleri kadının üzerine, yani bir şey yapıldığında sanki kadına yardım ediyormuş gibi algılanıyor. Aslında ortak bir yaşam paylaşılıyor. Ancak bu böyle algılanmıyor. Buna benim eşimde dahil. O da bu toplumun bir üyesi. Çoklarına göre iyidir, ama o da bir şey yaptığında 'Bak sana yardım ediyorum, çocuklara bakıyorum' gibi serzenişlerde bulunuyor.

S.K: Eve ait sorumlulukların kadına yüklenmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bizim toplumumuzda kadına ve erkeğe biçilmiş roller ya da uydurulmuş roller yoğun olarak mevcut. Pandemi süreciyle birlikte de daha kadına daha çok yük bindi. Bu da bizim patriarkal zihniyetten kaynaklı. Kadının yapamayacağı ya da erkeğin yapamayacağı işler söz konusu değil. Bir kadının işlerini erkek yapabilir, bir erkeğin işlerini de kadın yapabilir. Bu da ataerkil bir düşüncenin ürünüdür. Erkeğe göre, 'sen bu işi yapamazsın, otur şu koltukta' algısı var. Biz de ataerkil zihniyette yetişen bir insan olarak buna ister istemez dahil oluyoruz. Pandemi sürecinde de sorumluluklarımız daha fazla arttı. Hem

temizlikten hem bakımdan hem yemek yapmaktan yani bütün işler iki katı arttı. Eskiden dışarıya çıkıp sosyal çevrede bulunabiliyordun ve kafayı boşaltabiliyordun. Ama şimdi evin içinde sürekli bir hizmet halindesin. Yani zor.

M.B: Hep kadınlar sorumluluk almak zorunda kaldı. Bu da toplumsal bir sorun. Her şeyi kadın yapar halledecek alışmış bir toplum olduğundan ne olursa olsun değişmiyor bazı şeyler.

E.A: Sadece pandemi sürecinde değil aslında genel anlamda da ev işleri çok fazla kadına yükleniyor. Dolayısıyla bu durum pandemide daha da arttı. Aslında paylaşılarak yapılması çok daha iyi. Çünkü baba işte ne kadar yoruluyorsa bir anne ve kızı da evde o kadar yoruluyor.

Ö.A: Kadınlar pandemi öncesinde de evdeki sorumlulukları üstleniyordu ancak pandemi sürecinde bu sorumluluk arttı. Kadınların ve çocukların evde geçirdiği süre artınca özellikle annelerin yükü bir kat daha fazlalaştı. Eşlerin bu yüke ortak olması gerektiğini düşünüyorum. Kadınların baş edemeyeceği zorluk yoktur ancak kimi zaman desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu noktada partnerlerinin kendilerini desteklemesi ve yalnız olmadıklarını göstermeleri gerekir.

G.Ö: Tabii ki kadın her şeye koşmak zorundaydı pandemi döneminde. Ders verip bir yandan evi çekip çevirmek çocuklarla ilgilenmek. Büyük olsalar da dertleri bitmiyor. Onların dersleri var bir yandan onu takip ediyorsun. Çok zor. Kaç parçaya bölüneceğim dediğim zamanlarda oldu.

E.Y: Bu sadece pandemi sürecinde değil, genel olarak böyle. Toplum gözünde maalesef kadınların yapabileceği işler belli. Bunu her ne kadar tasvip etmesem de hepimiz bunun bir parçasıyız.

Kamusal ve Özel Mekan Belirsizleşmesi Sorunu

Görüşülen kişilere özel ve kamusal alanın belirsizleşmesiyle birlikte kendilerine ait bir alanlarının olup olmadığı sorulduğunda ortak yanıt; çocuklardan ve evin müsait olmamasından dolayı özel bir alanlarının olmadığı ve kendilerine vakit ayıramadıkları yönüyle bazı katılımcılar ise bu süreçte kendilerine özel bir alan yaratarak film, dizi ve kitap okuduklarını belirtmiştir. Bu da gösteriyor ki bazı kadınlar çocukları için kendi alanlarını yaratmazken ya da vakit ayıramazken bazıları ise kendilerine zaman ayırmaya özen göstermişlerdir. Katılımcıların söylemleri şu şekildedir:

H.H: Gündelik yaşamda hobi diye nitelenebilecek; film izleme, müzik dinleme gibi aktiviteleri yaptım. Bahsettiğim aktiviteleri gerçekleştirdiğim kendime ait bir alanım mevcut.

M.B: Kendine ait alan pek olmuyor. Eşimle karşılıklı anlaşarak ben bir bakkala gideyim şimdi sen git diye birbirimize nefes alma imkanı sağladık.

S.K: Kızımla birlikte olduğum için, kızımı sosyal medyadan uzak tutmak istiyorum. Ama evin içinde sürekli bir çocukla olduğunuz için sürekli yanına geliyor. 'Anne, anne!' şeklinde hep dibinizde oluyor. O yüzden nereye kaçabilirsiniz ki çocuktan. Hiçbir yere kaçamıyorsunuz. Bu yüzden evin içinde özel alan vs. kalmadı. Evimiz hem özel alan hem kamusal alan hem de alışveriş merkezi oldu.

E.K: Bizim mesleğimiz gereği, e-imza adı altında mobil imzamız var. İşlerimizin önemli bir kısmını evden yürütüyorduk. Ama özel bir çalışma alanımız olmadı maalesef. Ama vakit bulduğumuzda kitap okur, sohbet ederiz, film izleriz.

S.T: Genellikle çok az vakit ayırabiliyorum. Gün içinde 1 saatten az bir zaman... 4 yaşındaki oğlumla serbest zaman etkinliği yapıyoruz. O kendi vakit geçiriyor ben de bu sürede kısa da olsa kitap okuyorum ya da hiç bir şey yapmadan duruyorum. Ancak bunu her gün dahi yapamıyorum. Çocuklar uyuduktan ve

tüm işler bittikten sonra gecenin bir bölümünü kitap okumaya ayırıyorum. Ya da gün içinde beş dakika balkona çıkıp sokağı izliyorum. Ama özel alanım yine çocukla dolu oluyor.

M.Ö: Ev ortamında bu çok mümkün olmuyor. İş ortamında bunu yaratabiliyoruz ama ev ortamında olamıyor. Ben bunu denedim hatta. Bir odaya kendime ait bir çalışma masası aldım, kızımın da ayrıca vardı. Şimdi kendime kitaplık ve çalışma masası aldım. Ama pratikte bunu yerine getiremedim. Çünkü çocuklar da oraya dahil oldu. Mesela kızım getirdi orgunu benim odama koydu. Aslında yine benim alanıma dahil oldu. Yani özel bir alanımız, çocuklarla birlikte olduğum için mümkün olmuyor.

F.Ö: Ev işi ve ayrımı çok zordu. Çünkü evimiz buna müsait değildi. Bu sebeple bir odayı bu iş hayatımız için ayırdık. Arta kalan zamanda dışarıya da çıkmadığım için evde geri dönüşüm eşyaları yaparak kendime yeni hobiler buldum. Pandemi öncesine göre film ve dizi izleme sürelerim oldukça çoğaldı.

H.Ü: Açıkçası ben kendime özel mekan ve zaman ayırma konusunda çok başarılı değilim. Bulduğum her fırsatta bir iş halletmeye çalışıyorum. Buna rağmen hiçbir şey tam olmuyor. Hep bir şeyler eksik kalıyor.

C.Ü: Açıkçası benim kendime ait alanım var. Bu zorlu bir süreçti, bunları dengelemek sıkıntılıydı. Ama benim akşamları kendime ayırdığım bir ya da bir buçuk saatlik alanım var. Yürüyüş yaptım, arkadaşlarımla telefonda tartışmalar yaptım. Bu yüzden sorun yaşamadım. Ama hayatımı olumsuz yönde etkilemediğini söyleyebilirim. Biz hepimiz için uygun olan saatleri ayırabildik.

F.E: Mekan olarak şanslıyım. Geniş ve ferah bir eve sahibim. Özellikle çocukları uyuttuktan sonra kendime vakit ayırabiliyordum. Kitap okuma ve küçük metinler yazma konularında kendime yeterince vakit ayırdım. "Yazmasaydım delirecektim" öğretisinden yola çıkarak kendimi ifade etmeye çalıştım. Bu beni ruhen besledi.

Pandemi Sürecinde Kadının Emeğinin Görünürlüğü Sorunu

Görüşme yapılan çalışan kadınlara pandemi sürecinde kadın emeğinin görünürlüğüne dair görüşleri sorulduğunda ise ortak cevap; kadın emeğinin görünmediği yönünde olmuştur. Nitekim yapılan işlerin yeterince önemsenmemesi ve kadınların yapması gereken bir görev gibi algılanması da bunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla pandemi sürecinde kadın emeği görülmezken değersiz olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenden dolayı da yapılan emeğin sömürülmesi söz konusudur. Ayrıca iki katılımcı ise kadın emeğinin görüldüğünü düşünmektedir. Katılımcıların bu konuya dair bakış açıları ise şu şekildedir:

H.Ü: Bu anlamda ben kadın emeğinin çok fazla görülmediğini düşünüyorum. İşin dışında olanlar içinde olanların yaşadığı zorlukların farkında değil. "Oturduğunuz yerden evinizin rahatlığıyla çalışıyorsunuz" diyen birçok insan var. Bu da çok can acıtıyor.

Ö.A: Bu konuda tavrım çok net. Çalışan kadınlar evden işleri yürüttüğü için çalışmıyor gibi göründü. Sanki evde dinleniyor pozisyonuna düştük. Hâlbuki bu kadar uzun süre ev hayatı bizim rutininin kısmen de olsa dışında kalıyordu ve bizim dışarıya çıkma ihtiyacımız karşılanmıyordu. Dışarıdan bakanlar bizim bu durumdan memnun olduğumuzu düşündüler ancak biz iş ortamımıza dönmeyi çok istedik.

S.K: Kadın emeği zaten bugüne kadar hiç görülmediği için bu süreçte de yine görülmemektedir. Çünkü kadının evde olması demek çalışıyor anlamına gelmiyor zaten. Şöyle bir zihniyetimiz var: Kadın evdeyse koltukta oturur elinde kahve televizyon programları izliyor diye bir algımız var sanırım. Bu nedenden dolayı kadın emeği görülüyor ve görülüyor.

C.Ü: Ben kendi açımdan beni zorlayan bir yapıyla karşılaşmadım. Ama çevrem anlayışlı olduğumu dair söylemler vardı. Bu yüzden de kendi adıma emeğimin görüldüğünü düşünüyorum.

E.A: Evde oturduğunda; "bütün gün evdeydin zaten neden yoruldu?", "Daha rahat yapman lazım gibi" bir algı oluştu. Dolayısıyla verilen emek basite indirgenerek görünmedi.

S.T: Kadın zaten emeğini 'delice' ortaya serpmeye o kadar meyilli ki bunun farkında bile değil. Kadın, markete pazara gidip; bir yandan kucağında çocuğunu avutmaya çalışarak, yemek temizlik yapar. Mesai işlerini halletmeye çalışırken; (çok özür dileyerek) çocuğunu tuvalete götürür. Akşam eşi eve gelince; ortalığı dağınık görmesin diye evi toplamaya çalışıp, "Anne oyun oynayalım mı" diyen çocuğu ile oyun oynayıp gününü tamamalar. Gece yatağa yatınca eklem ağrılarından uyuyamayan kadın; günün sonunda "sahi bu kadar sorumluluk benim mi" diye düşünüyor. Ama ertesi sabah aynı döngü tekrar başlıyor. Sanırım bu istesek de vazgeçemeyeceğimiz bir durum ve ne yazık ki görülmüyor.

M.Ö: Ben çevremden ve yakınlarımdan; zor işte hem işte çalışıyorsun hem de çocuklara bakıyorsun şeklinde söylemlerde bulunuluyor. Ama tam olarak algılanamıyor bilemiyorum. Eşim açısından da zaman zaman zorlandığımı görüyor ama ev ortamında yine "Bunu da sen yap" gibi söylemlerde buluyor.

F.E: Kadının yaptıkları şeyin aslında ne kadar fazla olduğunu gösteren bir süreç. Özellikle evde çalışmak zorunda kalan eşler bunu daha iyi gözlemlemişlerdir diye düşünüyorum. Ev oturulan, kahve içilen, keyif yapılan bir yer olmadığına tanıklık ettiklerini düşünüyorum. Kadının hak ettiği değeri alması zaman alacaktır muhakkak. Ümitle bekliyoruz.

G.Ö: Kadın ne yaparsa yapsın hiçbir zaman emeği görülüyor. Çünkü kadın yapmak zorunda olduklarını yapıyor. Bunun için de bir ödül ya da hediye beklemiyor. Toplum ne dayatarsa kadın onun parçası haline hemen geliyor. Ben emeğimin görüldüğünü düşünmüyorum.

Pandemi Sürecinde 'Kadın Olmak'

Görüşme yapılan kadınlara pandemi sürecinde kadın olmayı nasıl tanımlarsınız şeklinde bir soru yöneltildiğinde ortak yanıt; çok programlı olmak, sorumluluk sahibi olmak, kendine hayran olmak (güçlü olmak) ve süper kahraman olmak yönünde olmuştur. Nitekim bu süreçte kadının birden fazla işle ilgilenmesi (evin işleri, çocuk bakımı, kendi işleri) onu sorumluluk sahibi ve sürekli koşan biri olarak nitelemektedir. Dolayısıyla pandemi sürecinde kadın olmak zor ve çok yönlü olmayı da beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte de çalışan kadınların kendilerini kendi varlıklarıyla değil yaptıkları işlerle tanımladıkları görülmektedir. Başka bir deyişle kadınlar kendilerini annelikleri, eş rolleri ile ev kadını rolleriyle tanımlarken iş kadını rollerini tanımlamamakta ve özne olarak görmemektedir. Örneğin; fedakâr kadın. Bunun yanında da bir katılımcının kadınların her şeyin altından kalktıkları yönündeki görüşü yine toplumsal cinsiyet kalıplarını ortaya koymaktadır. Nitekim bu düşünce sanki kadın her şeyin altından kalmak zorunda gibi bir algı yaratılmasına sebep olmaktadır. Pandemide kadın olmak sorusunda katılımcıların verdiği yanıtlar şu şekildedir:

H.Ü: Kadın olmak: Evine, işine, eşine, çocuğuna yetmeye çalışan bir süper kahramandır bana göre.

S.T: Ben bunu tamamen kendime hayran olmak olarak tanımlıyorum. Çünkü bu kadar sorumluluğu ancak hayran olunası güçlere sahip olan birisi taşıyabilirdi. Hem bu kadar sorumluluk hem de psikolojik dayanıklılık ve yapıcılık kadına hayran olmayı gerekli kılıyor.

S.K: Hani bulaşık makinesi vardır ya çok programlı olurlar. Bizde artık çok programlı kadınlar olduk. Hem eğitimci, hem oyuncu anne hem de ev hanımı olduk. Yani birçok şeyi artık yapmak zorunda kaldık. Bir

tarafından yemek yapmakla, bir taraftan evi temizlemekle, bir taraftan çocukla ilgilenen bir taraftan da hoca ol. Başka bir ifadeyle pandemi sürecinde kadın olmak, çok programlı kadın olmak demektir.

C.Ü: Kadın olmak: Aslında ben bu işin altından kalktığımı düşünüyorum. Eşimden, çevremden ve ailemden destek gördüm. Dediğim gibi çok büyük problem yaşamadık. En büyük problem çocuklarımızın sosyalleşmemesiydi. Kadın olmak zor iş. Eğer destek görmüyorsa daha da zor bir iş. Ama kadınlar altından kalkıyor ve bir şekilde düzene sokuyorlar hayatlarını. Kadınların böyle bir gücü var.

M.Ö: Kadın olmak, hem çalışan bir kadın olmak hem de evde sorumlulukları olan bir kadın olmak zordu.

Ö.A: Kadın olmak her dönemde olduğu gibi bu dönemde de zordu ve yorucuydu. Kadın olmak fedakarlık, ilgi, alaka, şefkat gibi kavramlarla bu dönem daha fazla kendini gösterdi.

M.B: Kadın olmak salgın olsun olmasın başlı başına her zaman gücü temsil ediyor. Kadınlar her zaman çok güçlüler ve her zorluğa göğüs gerebiliyorlar. Bunu ben iyi bir şey olarak alıyorum. Çünkü bu güç fiziksel gücün çok önünde.

H.H: Çalışan ve ev kadını rollerim bu süreci adapte etme konusunda büyük sorumluluklar üstlendik. Dolayısıyla kadın olmak demek, sorumluluk almak ve yerine getirmek demektir.

F.Ö: Kadını çok yönlülüğü olarak tanımlayabilirim. Birbirinden çok farklı birçok işi hiçbirini aksatmadan planlı bir şekilde yapıyor.

F.E: Kadın olmak; ortalığın dağınıklığından, çamaşırların birikmesinden, bulaşıkların çoğalmasından, ocakta yemeğin dibinin tutmasından, çocuğun düşüp dizlerinin incinmesinden ve daha niceşinden sorumlu olmak değildir. Kadın olmak; oturduğu evin sahibesi, çocukların annesi, öğrencilerinin öğretmeni ve en önemlisi aynada kendine gülen iki çift göz demektir.

E.K: Pandemi sürecinde kadın olmak, her yere koşmak demektir. Çalışan kadın olmak, hem sabah kalkıp çalışmak hem kahvaltı hazırlamak, öğlen yemeğini düşünmek, bir çocuğun varsa onu düşünmek, akşam yemeği için yemek planı yapmaktır. Kadın olmak eşittir plan yapmak ve koşturmaktır.

E.Y: Kadın olmak çok zor, gerçekten çok zor. Pandemi döneminde herkes evlerine kapandı. Sosyalleşme azaldı. İnsanlar bir arada uzun süre vakit geçirmek zorunda kaldı. Ve bu kalabalık ortamlarda tek hizmet eden kadındı. Bu her yerde öyle. Şiddet görenlerde var. Duyuyorum, okuyorum.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19 pandemisiyle birlikte virüsün yayılmaması için alınan önlemler kapsamında herkesin eve kapanması önemli sorunları beraberinde getirdi. Bunlardan birisi de bu araştırmanın konusu olan kadın emeğinin görülmemesi sorunudur. Pandemi öncesi kadın, kamusal alana girerek görece olarak ev işlerinden uzaklaşabiliyordu. Ancak pandemi süreciyle birlikte hem kamusal işlerini hem de özel işlerini aynı ortama taşımak zorunda kalan kadın, birçok zorluğa karşı da mücadele etmek durumunda kaldı. Başka bir deyişle, hem mesleğiyle ilgili işlerini masa başında yaparken hem de ev ve çocuk bakımına karşı sorumluluklarını yerine getirerek daha fazla emek ortaya koymaya çalışmıştır (Işık, 2020).

Bu çalışmanın problemi çerçevesinde çalışan 13 kadın ile görüşülmüş ve konuya dair bakış açıları ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda çalışan kadınlar, pandemi sürecinde zorlandıklarını belirtirken aynı zamanda da bu zorlanmanın çocuklarına yetememelerinden (annelik rolü) kaynaklandığını ifade etmektedirler. Nitekim çalışan bir kadın olarak mesleklerinden ziyade ev işleri ve çocuk bakımı konusunda kendilerini eksik hissetmeleri konunun önemini ortaya koymaktadır. Çalışan kadınlar kendilerini özne olarak değil ikinci rolleri üzerinden eksik hissederek bu süreçten daha fazla etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu

zorluklarla mücadele etmeleriyle ilgili ise genel olarak işlerini planlamaya çalışmalarına rağmen sorunlar yaşadıklarını ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla bu süreç içerisinde hem çalışan hem de ev kadını rolleri birbirine karışan kadınlar, aynı zamanda da kendilerini sorgulama yoluna giderek görevleriyle ilgili bir tamamlanamayıştan bahsetmektedirler.

Görüşme verilerini analiziyle ortaya çıkan bir diğer tema ise ev içi rollerdeki paylaşım ve görevlerin kadına yüklenmesi sorunudur. Bu doğrultuda ortak çıkarılan sonuç; eşlerin bu süreçte yardımcı olduğunu ancak yine de büyük sorumluluğun kadına yüklendiği yönündedir. Nitekim eşler çocuk bakarken, kadınlar ise ev temizliği, çamaşır asma, bulaşık yıkama, yemek yapma gibi temel görevlerden sorumludur. Bu durum, kadının emeğinin sömürüldüğünü ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, kadın pandemi sürecinde daha fazla çalışmaktadır. Dolayısıyla eşitlik olmaması bu sorunu beraberinde getirmektedir. Öte yandan bir katılımcının bu roller çerçevesinde; herhangi bir olumsuzluk yaşamamasını kız çocukları olmasına bağlaması da önemli bir sorundur. Deyim yerindeyse toplumsal cinsiyet kalıplarının üretildiği gözlemlenerek; sanki kız çocukları daha çok bu işlere yatkın veya erkek çocukları değil gibi bir algı oluşmasına neden olmaktadır. İkinci bir konu ise bir katılımcının bu süreçte eşinin değiştiğini ve mutfağa girdiğini söylemesidir. Bu ise cinsiyet rolleri açısından kadının mutfakta iyi olduğu algısını yıkarak erkeği de bu sürecin parçası haline getirmektedir. Görüşülen kadınların, bu süreçte kadınlara yüklenen sorumluluğa dair görüşleri de ortaktır. Katılımcılara göre kadına yüklenen görevler pandemiden önce de mevcuttu, ancak bu süreçle birlikte daha fazla belirginleşmiştir. Dolayısıyla da pandemi süreci, emek sömürüsüne neden olarak kadınların bu işler çerçevesinde görünmez olmasına neden olmuştur. Başaran ve Aksoy (2020), pandemi sürecinde anne-babaların aile yaşantılarına ilişkin görüşlerini incelediği çalışmada, eş desteği eksikliğinin ebeveyn stresine sebep olduğuna yönelik görüşlerin genellikle kadınlar tarafından ifade edildiğini, babanın hem ev hem de çocuğun aktivitelerine yeterli düzeyde katılmadığını bildirmiştir. Bununla birlikte çocuklarını birlikte büyüten, ev işlerini ortaklaşa yapan çiftle arasında bile kadınların artan çocuk bakımı gereksiniminden çok daha fazla etkileneceğine dair bulgular mevcuttur. Ev işlerinin artması hususunda salgın nedeniyle çalışmayan ile evden çalışan kadınlar arasında fark bulunmamaktadır (Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi, 2020). Kadınların iş hayatının yanı sıra ev hayatında da pandemi öncesinde varolan dengesiz iş bölümünü, pandemi sürecinde daha yoğun bir şekilde hissettikleri söylenebilir (Koç ve Yeniçeri, 2021). Çünkü Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (United Nations Development Program, UNDP) raporları, kadınların evdeki bakım işlerine erkeklere göre 2,5 kat daha fazla emek verdiklerini göstermektedir. Buna rağmen erkeklere kıyasla emeklerinin karşılıklarını alamamaktadırlar (UNDP, 2020).

Çalışmada ortaya çıkan kamusal ve özel mekân belirsizleşmesi sorununa yönelik tema kapsamında, görüşülen katılımcıların geneli evlerinin müsait olmaması ve çocuklarının müsaade etmemesi nedeniyle özel alanlarının olmadığını belirtmektedir. Geri kalan katılımcılar ise boş vakitlerinde kitap, film ya da müzik dinleyerek kendilerine bir alan belirlediklerinden bahsetmektedir. Burada da kadınların kendilerine zaman ayıramamalarını çocuklarına bağlamaları ve onların özel alanlarına bir şekilde dahil olduklarını söylemeleri, kadının ikincil konuma yerleştirildiğinin bir göstergesi olabilir.

Çalışmada ortaya çıkan bir diğer tema ise kadının emeğinin görünürlüğü ve pandemi sürecinde kadın olmak üzerinedir. Bu kapsamda katılımcıların ortak yargısı; kadın emeğinin görünür olmadığı ve aksine ev işlerinin kadına aitmiş gibi gösterilerek normalleştirilmesi yani değersizleştirilmesi yönündedir. İkinci bir konu olan "pandemide kadın olmak" temasına ait görüşme verilerinden de anlaşılacağı üzere kadın; çok programlı, sorumluluk sahibi, süper kahraman ve sürekli koşan olarak tanımlanmaktadır. Bu durum da gösteriyor ki kadın yaptığı işlerle kendisini özdeşleştirerek yukarıda da değinildiği üzere özne

konumunu göz ardı etmektedir. Başka bir deyişle de kendilerini çok programlı olarak görerek sürekli sorumluluk peşinde koşan biri olarak tanımlamaktadırlar. Pandemi sürecinde evde izolasyon ve karantina önlemleri ile birlikte, ev içi/ev işlerinin yerine getirilmesi ve paylaşımındaki cinsiyet temelli eşitsizliğin derinleştiği söylenebilir (Alon, Doepke, Olmstead-Rumsey ve Tertilt, 2020; Del Boca, Oggero, Profeta ve Rossi, 2020; Kalaylıoğlu, 2020; Profeta, 2020).

Görüşülen kadınlar, yaşadıkları zorlukları annelik rolleri ya da eş rolleri üzerinden tanımlayarak kendi özne konumlarına dair vurgular yapmamaktadır. Örneğin işlerine dair bir bakış açısına çok fazla rastlanılmaktadır. Başka bir söylemle de kadınların hayatlarının merkezine çocuklarını, eşlerini ve ev içi rollerini yerleştirmesi önemli bir sorundur. Fedakâr anne, iyi eş veya iyi anne olmak gibi kendilerini nitelemeleri ikincil konuma yerleştirilmelerine ve toplumsal cinsiyet kodlarının yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu durum ise emek sömürsüne maruz kalan kadınların kendilerine yabancılaşmasına neden olmakta ve olumsuz yönde etkilenmektedirler. Bu ise alanyazın taramasında değinilen Marksist feministlerin karşı çıktığı bir olgudur. Dolayısıyla hem kadın emeğinin görünmemesi hem de pandemi sürecinde kadınlara ait görevlerin artması söz konusudur. Ancak, evli kadınlar ile bekar kadınların rolleri arasında da dengesizlik söz konusudur. Evli kadınlar daha fazla role sahipken bekar kadınlar evde aileleriyle yaşamaları sebebiyle isteğe göre bu rollere dahil olduklarını belirtmiştir. Kaya ve Akın (2021), pandemi sürecinin aile ve evlilik yaşantısında yalnızca olumsuz etkilere yol açmadığını aynı zamanda bu süreçte eşlerin yaşam önceliklerinin değiştiğini, yaşamın anlamı ve önemini fark ettiklerini ve eşler arasında paylaşımın arttığı belirtmiştir. Bu süreçte evli çiftlerin eşler arası desteğe ve paylaşımlarına yönelik farkındalık kazandıkları görülmüştür. Bir başka araştırmanın sonuçları da pandemi sürecinde ev içerisinde eşlerin görev ve sorumluluklar açısından tam anlamıyla bir iş bölümünün olmadığını, varolan paylaşımların cinsiyetçi bir yapıda olduğunu, ancak erkek katılımcıların bir kısmının sınırlı da olsa bazı sorumluluklar üstlendiğini göstermektedir (Kaya ve Yaşar, 2021).

Sonuç olarak hem fiziksel olarak kadının yorulmasında hem de duygusal olarak tükenmesinde emek sömürsünün olduğu görülmektedir. Bu çalışmada tek bir bakış açısı benimsenmiştir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda pandemi sürecinde çalışan erkeklere dair bakış açıları da incelenerek çalışan kadınlarla karşılaştırma yapılabilir. Böyle bir çalışma, pandemi sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin durumunu daha nitelikli bir şekilde ortaya koyabilir.

EK 1 (Yarı-yapılandırılmış görüşme soruları)

- Çalışan bir kadın olarak pandemi sürecinde zorluk yaşıyor musunuz? Evet ise yaşadığınız zorluklar nelerdir? Bu zorluklar sizi nasıl etkilemektedir?
- Bu zorluklarla nasıl mücadele ediyorsunuz?
- Ev işlerinden yalnız mı sorumlusunuz ya da paylaşım söz konusu mu? (Pandemi sürecinde aile bireylerinin ev içi rolleri nelerdir) Nasıl?
- Pandemi sürecinde eve ait sorumlulukların kadınlara yüklenmesi hakkındaki görüşleriniz nelerdir? Neden? (Bu soru önceki sorularda kadınların ev işlerinde sorumluluğun genel olarak kendilerine ait olmasından dolayı sorulmuştur. Dolayısıyla yönlendirme amacı güdülmemiştir)
- Covid-19 sürecinde özel (ev alanı) ve kamusal mekân (iş alanı) kavramları arasındaki ayrımın belirsizleşmesiyle birlikte aile bireylerinin mekân algıları da değişti. Peki sizin bu süreçte kendinize ait özel bir alanınız var mı ya da kendinize vakit ayırabiliyor musunuz? (Ev işlerinden ve kamu işlerinden vakit bulduğunuza neler yaparsınız?)
- Bu süreçte 'kadın emeğinin' görünürlüğüne dair görüşleriniz nelerdir? Neden?

- Hem çalışan bir kadın olarak hem de ev kadını olarak pandemi sürecinde 'kadın olmak' kavramını nasıl tanımlarsınız?
- Demografik bilgilere yönelik sorular (Adı soyadı, mesleği, yaşı, medeni durumu, çocuk sayısı)

KAYNAKLAR

- Akbaş, Ö. Z., & Dursun, C. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94.
- Akın, A. (2007). Toplumsal cinsiyet (gender) ayrımcılığı ve sağlık. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26(2), s. 1-9.
- Aktaş, İ. (2019). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı. *Ekev Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 97-117.
- Allen, M. (Ed.). (2017). *The SAGE encyclopedia of communication research methods*. Sage Publications.
- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J., & Tertilt, M. (2020). *The impact of Covid-19 on gender equality. Working Paper Series*, Working Paper-26947, Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Arat, N. (2010). *Feminizmin ABC'si* (2 b.). İstanbul: Say Yayınları.
- Başak, S., Kınır, S., & Yaşar, Ş. (2013). *Kadının görünmeyen emeği: İkinci vardiya*. Ankara: ANKA Kadın Araştırma Merkezi.
- Başaran, M., & Aksoy, A. B. (2020). Anne-babaların korona-virüs (covid-19) salgını sürecinde aile yaşantılarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71), 668-678.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet*. (K. Ay, Çev.) İstanbul: Kadav Yayınları.
- Braun, V. & Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. S. N. Şad, N. Özer ve A. Atli (Çevirenler). *Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2), 873-898. doi: 10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.17m
- Budak, G., Doğan, H. Z., & Harlak, H. (1991). Çalışan kadınların sorunları: bir toplumsal değişme araştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Bulgurcuoğlu, S. E., & Küçükarslan, G. K. (2021). Covid-19 pandemisinde (yeniden) inşa edilen mekânda kadına yönelik ev içi şiddeti anlamak. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 71-83. doi:https://doi.org/10.17065/huniibf.734590
- Butler, J. (2005). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi*. (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Creswell, J.W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Gözden geçirilmiş 6. Baskı) (Çev. Editörleri Demir, S.B. & Bütün, M.). Ankara: Siyasal Kitabevi. (Özgün çalışma, 2013).
- Davidoff, L. (2021). *Feminist tarih yazımında sınıf ve cinsiyet* (5. baskı). (Z. Ateşer, & S. Somuncuoğlu, Çev.) İletişim Yayınları.
- Del Boca, D., Oggero, N., Profeta, P., & Rossi, M. (2020). Women's and men's work, housework and childcare, before and during COVID-19. *Review of Economics of the Household*, 18, 1001-1017. https://doi.org/10.1007/s11150-020-09502-1
- Demir, R., & Taşpınar, A. (2021). Koronavirüs Pandemisinin Kadının Yaşamına ve Sağlığına Yansımaları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(4), 779-789.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve postmodern feminizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Donovan, J. (2020). *Feminist teori* (13. baskı). (A. Bora, M. Ağduk Gevrek, & F. Sayılan, Çev.) İstanbul.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar* (10. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ersöz, A. G. (2015). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: kadınlığın "doğası" ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80-102. doi:<https://doi.org/10.18490/sad.56696>
- Esin, K. O. Ç., & Yeniçeri, Z. (2021). COVID-19 pandemi sürecinin toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğine etkileri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 4(1), 80-102.
- Göksu, Ö. & Kumcağız, H. (2020). Covid-19 salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 463-479. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44397>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Habermas, J. (1999). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (2. Baskı). (T. Bora, & M. Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hırata, H., Laborie, F., Le Doare, H., & Senotier, D. (2015). *Eleştirel feminizm sözlüğü* (1. baskı). (G. A. Savran, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Işık, E. (2020). Covid (19) salgını ve kadın emeği: Türkiye'den kadın deneyimleri. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(2), 219-241.
- Işık, E. (2020). *Kadın Emeği*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Kalaylıoğlu, Y. (2020). *The economic and social impact of COVID-19 on women and men: Rapid gender assessment of COVID-19 implications in Turkey*. UN Women Turkey Office. <https://reliefweb.int/report/turkey/economic-and-social-impact-covid-19-women-and-men-rapid-gender-assessment-covid-19>
- Karakaya, H. (2018). Görünmez emek ve ev kadınları. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 73-94.
- Kaya, C. (2009). *Çalışma yaşamında kadın işgücü sorunları ve örgütlenme eğilimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir.
- Kaya, H. E., & Yasar, C. (2021). COVID-19 sürecinde toplumsal cinsiyet halleri: Evde kalan erkekler. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 22, 1-30. <https://doi.org/10.26650/iukad.2020.786382>
- Kaya, Y. & Akın, R. (2021). COVID-19 ile yaşanan sosyal izolasyonun aile ve evlilik yaşamına yansımaları: Fenomenolojik bir çalışma. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(3), 510-520. DOI: 10.21763/tjfm.932521
- Koçak, Z. & Harmancı, H. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 183-207.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Turan, S.). Ankara: Nobel Yayıncılık (Özgün çalışma, 2009).
- Mert, A. (2020). *COVID-19 salgını sürecinde farklı yönleriyle kadınların durumu*. <https://kockam.ku.edu.tr/covid-19-salgini-surecindefarkli-yonleriyle-kadinlarin-durumu-asli-e-mert/>
- Profeta, P. (2020). Gender equality and public policy during COVID-19. *CESifo Economic Studies*, 66(4), 365-375.

- Sankır, H. (2010). Toplumsal cinsiyet rollerinin anlamlandırılış biçiminin "kadın sanatçı kimliği"nin oluşum sürecine etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler e Dergisi*, 1-24.
- Seggie, N. V. & Bayyurt, Y. (2021). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Selçuk, F. Ü., & E.Tuzlukaya, Ş. (2013). Toplumsal cinsiyet ve kadın. L. Gültekin, G. Güneş, C. Ertung , & Şimşek Aslı (Dü) içinde, *Toplumsal cinsiyet ve yansımaları*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- UNDP. (2020). *The economic impacts of COVID-19 and gender inequality recommendations for policymakers*. United Nations.
- van Manen, M. (1990). *Researching lived experience*. New York: SUNY Press.
- Vatandaş, C. (2011). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, (35), 29-56.
- Willig, C. (2013). Interpretation and analysis. U. Flick. (Ed.), *The Sage handbook of qualitative data analysis* içinde (ss. 136-149). Los Angeles: Sage.